

5. Хвильовий М. Твори : [в 5-х т.] / М. Хвильовий ; [заг. ред. Г. Костюка]. – Нью-Йорк – Балтімор – Торонто : Смолоскип, 1982. – Т. 3. – 505 с.
6. Чик О. Місто як текст в українському та німецькому романі другої половини XIX століття / О. Чик // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 20 (207), Ч. IV. – С. 53–58.
7. Яшина Л. Образ “дому” у творчості В. Дрозда / Л. Яшина // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : [міжвуз. зб. наук. ст.]. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 4. – С. 66–72.
8. Döblin A. Berlin – Alexanderplatz. Die Geschichte vom Franz Biberkopf / A. Döblin. – Walter Verlag, 1989. – 435 s.

Анотація

У статті розглядається специфіка мотиву будинку в “міському тексті” М. Хвильового та А. Дьобліна. Доводиться символічність та образність мотиву будинку в прозі М. Хвильового та романі “Берлін. Александерплатц” А. Дьобліна. Виділяються спільні та відмінні риси зображення зазначеного мотиву в прозі українського та німецького письменників.

Ключові слова: локус будинку, “міський текст”, образ вікна, амбівалентність.

Аннотация

В статье рассматривается специфика мотива дома в “городском тексте” Н. Хвильевого и А. Деблина. Доказывается символичность и образность мотива дома в прозе Н. Хвильевого и романе “Берлин. Александерплатц” А. Деблина. Выделяются общин и отличительные черты изображения указанного мотива в прозе украинского и немецкого писателей.

Ключевые слова: локус дома, “городской текст”, образ окна, амбивалентность.

Summary

The specificity of the building motive in the “city text” of A. Döblin and M. Khvilevoyis considered in the article. We have symbolism and imagery of motive the building in prose M. Wave and the novel “Berlin. Alexanderplatz” A. Doblina. The symbolism and imagery of the building’s motive in prose of M. Khvilevoy and the novel “Berlin. Alexanderplatz” of A. Döblinare proved. The common and distinctive features of the said motif in Ukrainian and German prose writers are standed out.

Keywords: building locus, “city text”, window image, ambivalence.

УДК 82.091:159.972“18”“20”

Васильєва А. Н.,
аспірантка,
Бердянський державний
педагогічний університет

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕМИ БЕЗУМСТВА У ТВОРАХ М. В. ГОГОЛЯ ТА АНХЕЛЯ ДЕ КУАТЬЄ

У поданій роботі ми звернемося до аналізу особливостей інтерпретації теми безумства в творах XIX та XXI століть і проведемо порівняльний аналіз безумних персонажів творів. **Метою** статті є дослідження інтерпретації теми безумства у творах “Записки божевільного” М. В. Гоголя та “Щоденник божевільного” Анхеля де Куатьє. Безумство у роботах цих письменників розуміється як вихід душі за межі норми, яке неприйнятне героям як насильство над власним “я”. У творах знаходимо медично точне зображення процесу божевілля головних герів із соціальним мотивуванням. **Об’єктом** дослідження є твір “Записки божевільного”

(1834) М. В. Гоголя та “Щоденник божевільного” (2004) Анхеля де Куатьє. Ці твори належать до різних століть, але написані однією мовою – російською. **Предметом** дослідження є тема безумства у творах першої половини XIX та XXI століть.

Тема безумства є предметом дослідження в роботах К. Богданова, С. Бочарова, О. Іоскевіч, Д. Ліхачова, Ч. Ломброзо, Р. Назірова, І. Поспішила, В. Руднева, М. Фуко та багатьох інших.

“Записки божевільного” М. В. Гоголя є добре вивченим твором. Твір Анхеля де Куатьє є недослідженим. Варто додати, що про автора фактично нічого невідомо, як таємним залишається й історія пошуків скрижалей – правда або спритний літературний трюк, покликаний притягнути увагу читачів до моральних і духовних проблем. Короткі обривки біографії письменника можна знайти на сторінках його ж книг. Анхель де Куатьє – імовірно псевдонім російського письменника-сучасника. На сьогодні існує багато аргументів на користь того, що за псевдонімом Анхеля де Куатьє прихований видатний російський психолог Андрій Курпатов, однак ці аргументи не підкріплені офіційними заявами. Сам він в автобіографічних серіях книг називає себе корінним індієм племені Навахо. Народився в Мексиці. Мати – навахо, батько – француз. Батько належав до багатого і родовитого сімейства, отримав освіту в Сорбонні, але втік, бо хотів не розкішного життя, а знайти себе. Опинившись у Мексиці, батько створив свій цирк і працював у ньому жонглером, акробатом і фокусником. Він зацікавився старовинними індіанськими культурами і так познайомився з Аіхо, яка була єдиною донькою шамана навахо на ім'я Хенаро. До вісімнадцяти років Анхель виховувався дідом. Він довгий час прожив у Росії і вважає за краще писати саме російською, будучи упевненим, що саме ця мова підходить для розкриття таємниць буття. Як психолога, автора цікавить безумство, яке дає можливість розглянути суть різних проблем з іншого боку.

Варто зазначити, що багатьох письменників цікавило безумство, яке в усі часи було предметом уваги літератури. Безумство за своєю природою є явищем важко збагненим, яке одночасно як лякало, так і притягувало, викликаючи прагнення митців пізнати його загадку. Змінювалися епохи, погляди на світ, ставлення до життєвих явищ, але інтерес до цього феномену не згасав ніколи. Актуалізація теми безумства обумовлена взаємодією історичного, суспільно-політичного, філософського, медичного факторів і відобразилась у літературі. У яскравих типових образах автори зобразили явища складної та суперечливої дійсності.

Ще в античні часи Гіппократ спробував обґрунтувати природні фактори появи цієї хвороби. Досліджуючи у своєму трактаті про “Священну хворобу” істерію, філософ зробив висновок, що вона має моральні корені, а тому її важко вилікувати [8, 292]. У IV столітті Платон вважав безумство явищем, яке людям послали боги. У своїх діалогах він розглядав манію, як один з найвищих проявів людської душі, що підноситься над обмеженістю розуму. Крім того, стверджував, що це “найбільші для нас блага, які виникають з шаленства”, причому вони нам дістаються як дар Божий. Так, англійський історик Рой Портер, досліджуючи розвиток феномену безумства, у своїй роботі “Madness. A brief history” наводить цитату з Еврипіда: “Тих, кого боги проклинають, вони спочатку роблять безумними” [9, 7].

Протягом усього середньовіччя безумство вважалося наслідком одержимості бісів. Ненормальна поведінка людини пояснювалася присутністю злого духу, якого треба було вигнати за допомогою заклинань.

Доба Просвітництва розширює межі безумства, вкладаючи в це поняття ще і порушення родинно-етичних цінностей. Тогочасна медицина володіла правом розрізняти норму і безумство, але не здійснювала сильного впливу в процесі ізоляції. Головними були правові норми: тільки суд міг засудити людину до ув'язнення в госпіталі. В Англії родичам хворого треба було спочатку звернутися до судді. Страх перед демоном або сатаною в епоху Просвітництва, де розум і раціональність стали найвищими цінностями людини, переріс в боязкість безумства, бо воно унеможлиблювало процес мислення. Це явище почало ідентифікуватися не із впливом потойбічних сил, а з “ірраціональністю самої будови розуму” [9, 60]. Лише наприкінці XVIII століття медицина почала займатися безумством і назвала даний розлад хворобою. Саме це призвело до зародження психіатрії та появи поняття “психічна хвороба” – втрата або обмеження здатності особи усвідомлювати себе, навколишній світ, уміння керувати своїми діями.

Варто зазначити, що феномен, який ми сьогодні називаємо загальним терміном “безумство”, не існував як єдине ціле. В російській традиційній культурі замість єдиного феномену, означеного поняттям “безумство”, слід казати про сукупність різних форм поведінки, у деяких контекстах інтерпретованих як “відхилення від норми”. Дурні, навіжені, простаки та в думці схиблені були основними категоріями петровських законодавчих актів. Так, один з перших петровських указів перераховує властивості та дії, за якими можна розпізнати дурня (дурнем вважався той, хто на питання відповісти неспроможний, а починає інакше про те казати). Відмінність дурнів від безумців і навіжених була всім зрозуміла та не потребувала пояснень.

Матеріали справ таємної канцелярії XVIII століття відкривають семантику іншої категорії. Тут дурні майже не зустрічаються, замість них навіжені, здивовані, несамовиті та біснுவаті. Слово “навіжений” було достатньо стійкою адміністративною категорією другої половини XVIII століття, яка слугувала для зображення мовної поведінки. Видимим результатом навіженства була “безрозсудна маячня”, яка представляла собою небезпеку для влади. Саме це дає можливість визнати навіженим (безумним) будь-кого, чю мову не вдається інтерпретувати у межах загальноприйнятого та легітимного змісту.

Зображення здивованої поведінки – це зображення пияцтва, крайня ступінь безчинства якого доводила до стану “здивування”, “несамовитості розуму”. Це несвідомий стан, характерною рисою якого була відсутність пам'яті про скоєні справи.

Біснуваті – одержимі бісами, найвища ступінь стурбованості, буйної поведінки, яка представляла небезпеку для оточення. Слова “малорозумний”, “недоумкуватий” отримали свій розвиток у науці з початком поширення психіатричних ідей. Безумство у якості синоніма наявне при зображенні майже усіх станів “без розуму”. Ця категорія вживається для узагальнення. Слово “безумство” означало абстрактну від поведінки категорію. Вона могла бути застосовна для зображення різних, добре розрізнених феноменів: чесних, зіпсованих, п'яних, хворих на чорну

хворобу, дурнів, юродивих, блаженних. Навіженство, біснування, подив, несамовитість, замішання розуму – це характеристики безумної поведінки.

Варто зазначити, що наприкінці XVIII століття проблема використання категорій була вирішена – навіжені, дурні, здивовані та біснуваті були забуті, а використання більш узагальнюючого терміну “безумство” стало правилом. У той же час закладаються основи цивільного законодавства, прагматика якого зміщується з полюса державної даремності дурнів до потенційної небезпеки безумців. Якщо народна культура по відношенню до безумства більше спиралася на традиційне світосприйняття та здоровий глузд, то влада вважала, що безумство потенційно загрожує суспільному порядку і тому всі прояви ненормальної поведінки мають бути ізольовані до спеціальних закладів.

Психіатри кінця XIX століття підтримали політично вигідну для себе точку зору про небезпеку, що виходить від безумних, хоча для них необхідність ізоляції витікала з того, що безумство – це хвороба, вона часто прихована та для її виявлення й лікування необхідна ізоляція. Підтримувались уявлення про те, що небезпека безумства виходить із злочинних діянь схиблених, небезпеку являють собою нащадки схиблених, які наслідують патологічні риси своїх батьків, створюючи умови для можливого звиродніння суспільства. Небезпека виходить також і від самої хвороби, яка, як снігова грудка втягує за собою до безодні здорових людей.

XIX століття привнесло до культури новий і вагомий елемент – поняття норми. З'явився якийсь абсолютний референт, ідеальний зразок із досить розпливчастими контурами, за яким можна було порівнювати. Поняття норми автоматично мало на увазі існування ненормальності. Неналежне, неправильне та навіть незвичне мало шанси бути названим безумним. Переструктуруючи коло традиційного безумства, нова наука внесла новий зміст і в поняття душі. У душі вже не має сакрального, містичного.

XIX та XX століття з катаклізмами – час, коли межа між раціональністю та безглуздям стає розмитою, навіть не зважаючи на чіткі характеристики, які медицина дає психічним захворюванням. Розум сам створює ті види безумства, які присутні у всьому, і, у той же час, норми раціональності можуть виключити його, виставивши за межі прийнятих порядків. Література стає однією із констатацій цього розмиття, бо за допомогою мовних тропів і метафор вона проникає до повсякденно-побутових реалій, із яких починає складатися художній портрет мікрокосма.

До теми безумства зверталися в усі часи більшість авторів. Письменники, використовуючи мовні перекручування, безумні образи та сюжети, намагалися створити некерований дискурс, прагнули відкрити нові горизонти особистості, вирішивши одну з гострих проблем – проблему самоідентифікації [8, 114]. Використовуючи образи безумних, автори намагалися вирішити ті питання, які турбували суспільство. Одним із таких письменників є М. В. Гоголь.

Новий етап в розробці теми безумства в російській літературі першої половини XIX століття представляє повість “Записки божевільного” М. В. Гоголя. Ще В. Г. Белінський відзначив дивовижну точність зображення М. В. Гоголем процесу божевілля Поприщина, головного героя “Записок божевільного”, назвавши

повість “психічною історією хвороби”. Незважаючи на це, відомо, що на питання свого лікаря А. Тарасенкова про використання при роботі над повістю справжніх записок психічнохворих або спостережень над ними М. В. Гоголь відповів негативно.

Письменник не був байдужим до досягнень психіатрії свого часу. Так, наприклад, відомий факт його знайомства з уривками, що друкувалися в “Північній бджолі”, у “Міркуваннях про лікування божевільних доктора Левенгайна”, в яких описувалися випадки, коли хворі уявляли себе Королями, Ангелами, Богами. На думку Білого, “Записки божевільного” були “навіяні розмовами про факти побуту психічнохворих”, можливо, пов’язані із статтями про життя пацієнтів петербурзької божевільні, опублікованими в лютому 1834 р. в “Північній бджолі”.

Крім того, в “Записках божевільного” автор спирався і на побутові уявлення про безумство як результат нещасної любові та нездійснених надій. Титульний радник Поприщин божеволіє, зазнавши фіаско в любові та не добившись успіхів у кар’єрі. У такому разі безумство Поприщина є “компенсаторною мрійливою модифікацією реального побуту”, але модифікацією “уявною, суб’єктивною, хворобливою”. Безумство Поприщина – це перехід зі світу реального у світ уявний, з об’єктивного – в суб’єктивний. Використання фактичного матеріалу про життя психічнохворих і знайомство з медичною літературою зумовило зображення М. В. Гоголем безумства Поприщина як “цілком патологічного явища”, що вело до розпаду особи. Проте, незважаючи на онтологізацію і тематизацію безумства, в “Записках божевільного” не знімається проблема його незбагненності. У творі М. В. Гоголь посилює соціальне мотивування безумства свого героя. Автор зображує соціальне безумство, породжене ненормальним облаштуванням суспільства, в якому людина з легкістю перетворюється на “нуль”, в “черепашу”, а мірило цінності людської особистості визначається його статусом в соціальній ієрархії.

Тісний взаємозв’язок простежується між інтерпретацією М. В. Гоголем теми безумства в “Записках божевільного” і романтичним безумством. Спочатку повість замислювалася як “Записки божевільного музиканта”, але потім музиканта замінив чиновник – сталося зниження “високого” романтичного безумства. В той же час М. В. Гоголь доповнив романтичне трактування безумства, переосмисливши його в соціальному аспекті, зробивши способом зображення ненормальності громадського устрою миколаївської епохи.

Подібно до романтичного божевільного, Поприщин також набуває свободи – у вчинках, думках і словах. Так, він оголошує себе королем, звільняючись тим самим від ненависної йому посади титулярного радника; він звільняється від принизливого підлабузництва, властивого службовцям департаменту; нарешті, він звільняється від почуття боязкості перед “її величністю” Софі. Проте звільнення Поприщина далеко не повне. Навіть у безумстві цінність людської особистості він співвідносить, передусім, з її станом на соціально-ієрархічних сходах, тому і проголошує себе королем. Цим безумство Поприщина відрізняється від романтичного. У “Записках божевільного” в наявності інверсія романтичної моделі “виняткова людина, носій істинного знання – божевільна в очах нерозуміючого її натовпу”: відбувається зниження героя, що перетворюється з виняткової особи в маленьку

людину, протиставлену ненормальному у своїй антилюдяності суспільству. У повісті “індивідуальне безумство обертається безумством колективним – безумством соціальних порядків і ненадійністю ідеологічних конвенцій” [5]. Проте в “Записках божевільного” зберігається властиве романтичній традиції розуміння безумства як форми істинного знання.

Варто зазначити, що російська література до М. В. Гоголя боялася спускатися у ту темряву, де на варті стояло “мовчання”, а якщо і намагалася, то не досягала тієї позначки, де, можливо, і “сховалася головна таємниця людства”. Одним із перших намагався спуститися до її позначки М. В. Гоголь і, мабуть, найкраще він спромігся зробити це у “Записках божевільного”.

З мовчання безумного героя М. В. Гоголя (“Нічого, нічого... мовчання!” – звучать слова героя, як провокація, заклик до того, хто прийде та порушить мовчання) народжуються монологи головного героя твору “Щоденника божевільного” Міті. На нашу думку, епоха, в яку втягується Росія після М. В. Гоголя, – епоха розкладання, її погляд на світ уже зіпсований позитивним знанням, що не визнає Бога та пред’являє жорсткий рахунок добі М. В. Гоголя.

Книга “Щоденник божевільного” Анхеля де Куатьє – історія, повна трагізму і незвичайних своєю новизною роздумів про життя і його сенс, про ставлення людини до життя, смерті, любові, Бога. Про те, як людина, хвора на шизофренію (юродива, як сказали би раніше), носить у своїй душі один з ключів до порятунку людства – Скрижаль Завіту. Головний герой твору, Мітя, піднімає головні питання свого часу. Стверджує, що сталася підміна цінностей – миттєве і поверхнєве стало важливіше за вічне. Що люди забули про своє призначення і дали Пітьмі силу, якої у неї не було. Мітя вважає, що вирішується доля людства. Через те, що людина відчуває страх перед смертю (п’ята Ахіллеса), вона перестала довіряти світлу і своїй душі. У гонитві за скарбами – грошима, славою та владою сучасна людина втратила щось важливе. Вона втратила саму себе та немов забула про своє призначення і тепер або підкориться року, що не обіцяє нічого, або, пересилиючи себе, захистить своє право на світло. Туга, печаль, безвихідь – ось той стан, в якому відчайдушно борсається сучасна людина. Наш світ, каже герой, “гниє зсередини”. Але страшне не те, що цивілізація прямує до катастрофи, страшне те, що душі людей не знають нічого, окрім страху. Стверджує, що людина втратила здатність довіряти і тепер навіть не відчуває потреби піклуватися одна про одну. Щось зламалося всередині. Людина немає відповіді на питання: “Хто я?” і “Навіщо я живу?”, і тому на що тоді вона може розраховувати. “Світ поганий”, – постійно повторює Мітя, але поганий він, бо погані люди. Усі ці питання та проблеми, з якими стикається сучасне людство, на наш погляд, і призвели до такого стану Мітю, який не хотів із цим миритися, намагався щось змінити не тільки у своєму оточенні, а й у Всесвіті, зробити його кращим і знайти відповіді на свої питання. Він думав про тих, хто потребує його допомоги, хоча сам потребував її. Мітя намагався побачити істину там, де навіть свідомість відмовлялася говорити правду.

Мітя офіційно страждав на шизофренію (потрапив до лікарні тричі) – хворобу, яка, як стверджують лікарі, робить людину егоїстом, відчуженим від

світу. На першій сторінці свого щоденника герой заявляє, що йому виповниться двадцять три роки, п'ять з яких він хворий на шизофренію, а "шизофренія – це хвороба, бо так кажуть лікарі. Коли я приймаю ліки, я з ними згоден. Коли не приймаю – не згоден" [1, 8].

Шизофренія – "роздвоєння особистості". Підтвердженням тому є слова героя: "Я – Дмитро. Але усі називають мене Мітею. Мітя мені подобається більше. У Міті поступливий характер і багато розумних думок. Дмитро – дурень. Він тупо дивиться у небо, нічого не хоче робити і ні з ким не розмовляє. Оскільки спілкується з оточенням тільки Мітя, то Дмитром мене ніхто не називає. Дмитро – найсамотніша людина на цій планеті" [1, 8]. Він бачить особистостей, яких не бачать інші люди ("Коричневий", з яким він розмовляє, сперечається, б'ється). "Мабуть у цьому і є моя шизофренія", – каже Мітя [1, 8]. Далі ми спостерігаємо чітке та глибоке зображення безумства, яке розгортається на наших очах. Він вважає, що відповідь на всі його запитання, ключ, підказка знаходяться у листі, яким володіла його дівчина. Коли він дізнається, що в тому листі не було ніякої важливої інформації, підказки (довідка з інституту), він ніби скаженіє та розуміє, що все було помилкою.

Для нас світ людини, хворої на шизофренію, є загадкою та таємницею. Багато що нормальній людині здається дивним та навіть смішним. Можемо навіть казати про те, що це інша реальність. Психіатри стверджують, що світ хворого схожий на сновидіння. Читаючи щоденник Міті, розуміємо, що книга насправді схожа на божевільний сюрреалістичний сон, де змішані реальність і видіння запаленого важкою хворобою мозку. Це справжній щоденник справжнього безумного – юнака Міті, який був носієм четвертої Скрижалі Завіту і фактичним автором твору, шизофреником, що прагне знищити світ. Він вірив, що знищення старого світу приведе до народження іншого, кращого. Він шукав правду, не розуміючи, де реальність, а де плід його запаленої уяви. Він летів на полум'я лише тому, що в нього не було іншого шляху.

На нашу думку, за його маренням виявлялося часом куди більше здорового глузду і правди, аніж в численних "здорових міркуваннях володарів дум". Один хворий може бути значно ближче до істини, ніж здорові. Багато видатних людей, справжніх геніїв, страждали психічною хворобою. Користуючись термінологією автора, можна сказати, що психічна хвороба – це інша "точка зборки", яка допомагає хворому подивитися на світ інакше, побачити в ньому те, що не доступне звичайній людині. Як каже головний герой твору: "І у світлі є темрява, і в темряві – Світло".

Автори досить точно передають відчуття персонажів і логічно пояснюють природу всього того надприродного, що відбувається в їх книгах. Твори представляють собою щоденники головних героїв. Спочатку вони описують своє життя, роботу та своє оточення. Далі Поприщин пише про почуття до доньки директора і невдовзі починають проявлятися ознаки безумства: він розмовляє з її собачкою Меджи, після чого до нього потрапляють листи, які Меджи писала іншій собаці. У листах Меджі міститься неочікувана для героя інформація щодо Софі, про яку він ніде не міг дізнатися.

Через декілька днів він повністю відривається від реальності: розуміє, що він – король Іспанії. Його безумство бачимо навіть по числах у щоденнику. Якщо записи починаються з 3 жовтня, то розуміння того, що він, Поприщин, король приходить за його датуванням 43 квітня 2000 року. І чим далі, тим більше занурюється герой углиб своєї фантазії. Поприщин потрапляє до лікарні для душевнохворих, але сприймає це як прибуття до Іспанії. Наприкінці записи повністю втрачають зміст та перетворюються у набір фраз.

На нашу думку, М. В. Гоголь не поставив перед собою ціль описати безумство чиновників. Під прикриттям “Записок божевільного” він зобразив убожество підвалів і духовність чиновницького і світського середовища. І “дружнє листування” собачок Меджи і Фідель, і щоденник чиновника наповнені такою гострою іронією і добротним гумором, що читач забуває про фантастичність фабули повісті. Що стосується характеру божевільняка чиновника, то воно відноситься до манії величчя (вона буває при параноїдній формі шизофренії, прогресивному сифілітичному паралічі та параної). При шизофренії і прогресивному паралічі безглузді ідеї манії величчя інтелектуально значно бідніші, ніж при параної. Тому систематизоване марення героя твору носить параноїдальний характер, і М. В. Гоголь описав його яскраво і правдоподібно [8].

У “Щоденнику божевільного” герой теж вважає себе людиною особливою, спроможною змінити світ, носієм істини. Мітя також описує почуття та ставлення до дівчини, з якою зустрічається. Він не кохає її, а лише використовує для досягнення цілі – отримання листа. Після появи галюцинації (Коричневого), його стан погіршується, і всі починають розуміти, що він хворий, закривають його в лікарні. Тут він знаходить порятунок, відповіді на запитання та одужує.

Отже, герої М. В. Гоголя та Анхеля де Куатьє мають схожі риси. Вони виховані та освічені. Обидва самотні, ніякого майбутнього. Поприщину сорок два роки, а Міті двадцять три. На шляху Поприщина – камер-юнкер Теплов, на шляху Міті – його міраж. Герої М. В. Гоголя та Анхеля де Куатьє незадоволені устроєм світу, але один незадоволений тим, що він – титулярний радник (“Мені хотілося б знати, чому я титулярний радник? Чому саме радник?.. бо через те, що камер-юнкер, не додасться третє око на лобі. У нього ж ніс не з золота зроблений, а так, як у мене, як у всякого; він ним нюхає, а не їсть, чихає, а не кашляє” [2]), а інший, фізик Мітя, тим, що світ став поганим.

Поприщин – персонаж драматичний, у ньому сильними є комічні риси, а герой Анхеля де Куатьє є трагічним. Іншою відмінністю є особливість сюжету творів – герой А. де Куатьє зцілиться, у М. В. Гоголя ні і немає натяку на можливість подібного результату. М. В. Гоголь показує відокремленість людей, страшну самотність і безпорадність маленької людини. А. де Куатьє, навпаки, показує, що в людини є шанс на спасіння, якщо вона буде не одна зі своєю проблемою.

Герої накопичували свою біль і свої сарказми. Довго чекали, терпіли та нарешті їх прорвало (це нагадує “землетрус серця”). Чи міг нещасний титулярний радник уявити, що він колись назве свого начальника “пробкою”, що проникне до будуару генеральської доньки, а потім і до її спальні, і побачить там те, що не

може побачити сам камер-юнкер Теплов. Не зважаючи на те, що мрії його невинні, він посягне на титул короля, хоча і не бажає карати тих, хто заподіяв йому біль. Йому не до того, він хоче “врятувати місяць”, що здається витівкою безумного, а насправді може бути віднесене до співчуття, масштаб якого охоплює космос, бо місяць для Поприщина – це не мертво тіло, а “ніжна куля”.

“Врятуємо місяць! Врятуйте мене!” – таким є розвиток безумної думки “іспанського короля”. У Міті можемо казати про те саме, але замість місяця – Всесвіт. Автори творів виходять на ті можливості підсвідомості, які відкриваються людині тільки у стані безумства.

Головною темою “Записок божевільного” Гоголя є зображення зсередини духовного світу маленької людини. Титулярний радник спочатку не протиставляється доквіллю. Він типовий “обиватель”, духовно нікчемний, жалюгідний. Його кругозір обмежений чиновницьким світом з його підлабузництвом, вульгарністю, плітками, хабарами. Сумнівів в справедливості існуючого порядку немає. Він вірить у закономірність ієрархічної системи і охоплений захватом перед “його величністю”. Разом з тим у ньому живе амбіціозне уявлення про те, що він не гірший від інших. (“Я могу дослужитися... Почекай, товариш! Будемо і ми полковниками, а може бути, якщо Бог дасть, то ким-небудь і більше” [2]). Поприщин “божеволіє” на бажанні проникнути до “вищих сфер”, з якими зливається мрія про директорську доньку. Показуючи абсурдність цих сподівань, М. В. Гоголь і вводить до повісті фантастичну лінію – переписку собачок, яку не можна пояснити лише початком божевілля героя.

У ході прогресу душевної хвороби героя відбувається “випрямлення” його особи, звільнення від лакейства і вульгарності, придбання людської гідності. Герою відкривається дійсний стан розмов, він приходить до висновку про абсурдність існуючої суспільної нерівності: “Усе, що є краще на світі, усе дістається або камер-юнкерам, або генералам... що з того, що він камер-юнкер” [2]. У найвищій точці свого божевілля змучений герой переживає величезне інтелектуальне та поетичне осяяння. Перед ним розкривається краса народної Русі. Почуття героя ніби вбирають у себе біль усього людства, у мові відчуваються елементи народного плачу, звучить лірична інтонація автора. Перетворення божевільного героя з “лакействующого пошляка” в страждальну особистість допомогло М. В. Гоголеві глибше оголити ненормальність існуючого порядку. У безумстві герої набувають свободу та звільняються від відчуття непотрібності, самотності. Безумство – спосіб привернути увагу до своєї особистості. Поприщин оголошує себе королем, а Мітя – спасителем.

Дослідивши твори, можемо стверджувати, що безумство, з точки зору Анхеля де Куатьє та М. В. Гоголя, просто інша “точка складання”, завдяки чому людина може розглянути ситуацію з недоступного іншим боку. Безумство і геніальність – дві крайнощі однієї і тієї ж суті. Один божевільний може виявитися куди ближче до істини, ніж одна-друга сотня здорових людей. Кожна людина по-своєму безумна. Божевільному при досягненні істини доводиться важче, ніж звичайним людям, оскільки, окрім інших труднощів, йому необхідно долати і власне безумство.

Безумство у творах розуміється як вихід душі за межі норми, яке неприйнятне героям як насильство над власним “я”. Норма – “це два на два –

чотири”, а вища істина – “двічі по два – п’ять”. Так гоголівський герой стверджує, що січень іде за лютим, що у лютому – тридцять днів, а є місяць “мартобрь” (це слово є навіть у словнику Даля як “пам’ять про М. В. Гоголя, про небувале та нездійсненне”). Для Анхеля де Куатьє безумство – не потворність, не хворобливе відхилення, а вихід душі із темряви на світло, публічне її одкровення, покаяння і злорадність. Нервовий стиль, періоди, що скачуть, хаос свідомості, сарказм. Сповідь. Безумство самоаналізу, спір “протилежних елементів”. І, нарешті, очевидне божевілля, яке є драмою духу або “ходінням душі по поневіряннях”.

Література

1. Анхель де Куатьє. Дневник сумасшедшего / Анхель де Куатьє. – М. : Олма Медиа Групп, 2010. – 50 с.
2. Гоголь Н. В. Записки сумасшедшего / Н. В. Гоголь // Собрание сочинений : [в 7-ми т.]. – М., 1984. – Т. 3. – С. 153–172.
3. Дильтей В. Описательная психология / В. Дильтей. – СПб. : Академический проект, 1996. – 348 с.
4. Иванов Г. В. Повесть Гоголя “Записки сумасшедшего” (Жанр. Сюжет. Помешательство и прозрение героя) / Г. В. Иванов // Вестник Ленинградского ун-та: история, языкознание, литературоведение. – 1979. – № 8. – Вып. 2. – С. 47–54.
5. Иоскевич О. А. На пути к “Безумному” нарративу: безумие в русской прозе первой половины XIX века : [монография] / О. А. Иоскевич. – Гродно : Учреждение образования ГрДУ им. Янки Купалы, 2009. – 161 с.
6. История романтизма в русской литературе: Романтизм в русской литературе 20–30-х годов XIX века (1825–1840) / [под ред. Шаталова С. Е. и др.]. – М. : Наука, 1979. – 328 с.
7. Суверина Е. В. Детерминанты художественного мышления Г. Гессе: безумие как язык культуры / Е. В. Суверина // Известия вузов. Серия “Гуманитарные науки”. – 2010. – С. 112–119.
8. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 578 с.
9. Porter R. Madness. A brief history / R. Porter. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 251 p.

Анотація

Аналізуються особливості інтерпретації теми безумства в творах XIX та XXI століть і проводиться порівняльний аналіз безумних персонажів творів. Підтверджується розуміння безумства як виходу душі за межі норми, яке неприйнятне героям як насильство над власним “я”. У роботах знаходимо медично точне зображення процесу божевілля головних героїв із соціальним мотивуванням.

Ключові слова: безумство, шизофренія, маленька людина, істина, норма, міраж.

Аннотация

Анализируются особенности интерпретации темы безумия в произведениях XIX и XXI столетий и проводится сравнительный анализ безумных персонажей. Подтверждается понимание безумия в произведениях как выхода души за границы нормы, которое неприемлемо героям, как насилие над собственным “я”. В работах находим медицински точное описание процесса помешательства главных героев с социальной мотивировкой.

Ключевые слова: безумие, шизофрения, маленький человек, истина, норма, галлюцинация.

Summary

The characteristics of the interpretation of the theme of madness in the works of the nineteenth and twenty-first centuries and a comparative analysis of crazy characters are analyzed. It is confirmed the understanding of insanity in the works as the output of the soul beyond the norm

which is unacceptable to the heroes as violence against its own "I". In the works we can observe medically accurate description of the insanity of the main characters with the social motivation.

Keywords: madness, schizophrenia, little man, the truth, norm, hallucination.

УДК 801.82:821.161.2'06–3Дан2Сон

Вещикова О. С.,

здобувач,

Запорізький державний медичний університет

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЧИТАЦЬКОГО СПРИЙМАННЯ ТВОРІВ ЗБІРКИ В. ДАНИЛЕНКА "СОН ІЗ ДЗЬОБА СТРИЖА"

Однією з іманентних рис художньої прози житомирської школи є інтелектуальність. У вітчизняному літературознавстві серед дослідників інтелектуальних жанрів можна назвати В. Агєєву, І. Бурлакову, А. Горнятко-Шумилович, Н. Козачук, Н. Мініч, Т. Николук, С. Павличко. Однак переважна більшість їх праць стосується раннього етапу розвитку української інтелектуальної прози – перших десятиліть ХХ ст. Творча спадщина В. Даниленка, який належить до житомирської школи, була предметом аналізу П. Білоуса, О. Бровко, І. Давиденка, М. Лаврусенко. Проте спеціальних праць, присвячених інтертекстуальності й інтермедіальності як маркерам інтелектуальної прози В. Даниленка, наразі немає, що й зумовило **актуальність** цієї статті.

Н. Козачук у дослідженні української інтелектуальної прози 1960–90-х рр. визначає такі її риси: "концептуальність або концептуальна ідея; головний герой – інтелегент чи інтелектуал, вихоплений із потоку життя й поміщений у духовно насичену атмосферу; <...> підвищена увага до підсвідомості, до сновидінь і марень; <...> ідея "золотої середини", поміркованості; <...> поєднання реального та ірреального; використання гри; <...> фрагментарність, гранульованість, пропуски сюжетних елементів, перебивання часових відрізків, спеціальне зміщення пластів оповіді, тобто художній монтаж або колаж; <...> мінімум фабули, сюжету і дії; <...> використання парадоксу, що зміщує достовірність як першооснову бачення; <...> використання різних видів інтертекстуальності (цитування, самоцитування, алюзії, ремінісценції, інтерпретації і т.ін.); експерименти з мовою твору; введення символічних авторських неологізмів, надання значення абзацу окремим словам і фразам, які вимагають більш інтенсивної роботи думки читача; <...> відкритий фінал твору, що дає змогу читачеві уявити себе співавтором роману" [6, 8]. І хоча збірка В. Даниленка "Сон із дзьоба стрижа" з'явилася пізніше згаданого етапу й не претендує на наявність вичерпного переліку цих рис, однак можна стверджувати, що вона належить до інтелектуального дискурсу сучасної української літератури. Також це стосується великої прози автора – роману-кросворду "Кохання в стилі бароко", романів "Місто Тіровиван" і "Газелі бідного Ремзі". Цю обставину констатують літературознавці О. Бровко [3], П. Білоус [2], Я. Поліщук [9]. О. Федосій зазначає, що творчість В. Даниленка "прикметна... філософсько-інтелектуальним спрямуванням" [13, 13].

У нашій статті у фокусі дослідницької уваги перебуває, насамперед, інтертекстуальність, широке використання якої притаманне прозі В. Даниленка